

MISCEL·LÀNIA

«UNOS CUATROCIENTOS MORISCOS RICOS».
UN INTENT D'ESTABLIR-SE A MENORCA (1613)

«SOME FOUR RICH *MORISCOS*».
AN INTENT TO ESTABLISH IN MENORCA (1613)

Jaume Serra i Barceló
Fundación Española de Historia Moderna

Margalida Bernat i Roca
Sociedad Española de Estudios Medievales

Resum: Arran del primer decret d'expulsió (1609), un grup de moriscos de València que s'havia instal·lat a Argel, intentà el retorn pel fet de no poder-se adaptar a la nova situació. Era l'any 1613 i intentaren fincar-se a Menorca, on foren mal rebuts, malgrat ser persones de bona posició, i acabaren per emigrar de bell nou.

Paraules clau: Moriscos, Expulsió, Menorca, 1613.

Abstract: Following the first decree of expulsion (1609), a group of Moriscos from Valencia who had settled in Algiers tried to return because they could not adapt to the new situation. It was in 1613 and they tried to settle down in Menorca, where they were badly received, in spite of being people of good position, and ended up emigrating again.

Keywords: Moriscos, Expulsion, Menorca, 1613.

Introducció

El 22 de setembre de 1609 es publicà a València el primer decret per expulsar els moriscos. Poc a poc se n'anaren publicant d'altres que iniciarien un procés que no s'acabaria fins el 1613, encara que les seves conseqüències perdurarien durant molts d'anys. Aquest esdeveniment, que suposà la sortida de la darrera minoria religiosa dels estats patrimonials de la monarquia dels Àustries, provocà fortes tensions a l'interior dels regnes i a l'estranger. El papa, en concret, es mostrà totalment contrari a l'expulsió. Des del seu punt de vista, suposava exposar a persones teòricament cristianes al perill de renegar, sobre tot si es dirigien a indrets on imperà l'Islam.

Els problemes que es generaren a diversos indrets foren terribles, especialment en el Regne de València, on nombrosos indrets quedaren despolats amb greus perjudicis econòmics pels senyors dels llocs que hagueren d'iniciar una nova població. Com es prou conegut, part d'aquests llocs foren repoblats per mallorquins que portaren el seu llenguatge i els seus costums.

D'altra part, i pel conjunt de la mediterrània, l'expulsió tengué greus conseqüències amb una revifalla de les activitats corsàries. A partir del 1610 es detecta que bona part dels pirates nord-africans pertanyien a la *raça de los expulsos*. Es tractava de joves nadius de València, Granada o fins i tot d'Aragó que, inspirats per la revenja i les necessitats econòmiques, s'enrolaren en companyies corsàries.¹ S'aprofitaven dels coneixements que tenien del terreny, així com dels costums i usos dels cristians, per poder realitzar les seves campanyes.

El tema a considerar en tot aquest panorama és el de les illes Balears. Sovint, la historiografia a l'ús nega que el decret d'expulsió hi tengués efectivitat ja que no hi existia una minoria morisca.² Era així perquè, al contrari del que havia passat a

València, per exemple, la conquesta de les diverses illes no havia respectat la població musulmana, els membres de la qual havien hagut de fugir, havien mort o havien estat esclavitzats. De totes maneres, i com s'ha demostrat, el tema està lluny de poder-se acabar amb aquesta proposta. Certament, a les illes Balears no hi havia una comunitat morisca reconeguda en el moment de l'expulsió, però no es pot ignorar l'existència dels esclaus i els seus descendents, els quals el professor Domínguez Ortiz els avaluà en uns pocs centenars.³

D'altra part s'ha de considerar l'enorme paper dels ports de les Balears per procedir a l'expulsió dels moriscos valencians. La concentració de la flota va ser portada amb gran secret per evitar problemes, especialment amb els turcs i els corsaris nord-africans. Per això, el juliol de 1609 es donà l'ordre d'interrompre les comunicacions amb l'arxipèlag, fins que s'aplegà la flota per evitar els rumors i la resistència dels moriscos valencians.⁴ Amb tot, les Illes foren punt d'aturada momentània i aquí els expulsats també foren objecte de vexacions i robatoris.⁵ De fet el capità francès Ricard Granier, establert a Mallorca, va ser acusat, entre d'altres coses, d'apoderar-se de les moriscos per vendre-les com esclaves.⁶

Finalment cal considerar que part dels expulsats intentaren residir a una de les illes. Si es té en compte que els decrets d'expulsió citaven específicament Espanya i, en aquells moments aquest concepte territorial es centrava a la península Ibè-

³ Antonio Domínguez Ortiz, *La sociedad española en el siglo XVII*. Granada: CSIC, Universidad de Granada, 1992, p. 83.

⁴ Manuel Lomas Cortés, *El proceso de expulsión de los moriscos de España (1609-1614)*. Valencia: Universidad de Valencia. Biblioteca de Estudios Moriscos, 2011, volum 8, p. 55 i 65.

⁵ Jaume Serra i Barceló, «Entorn de l'expulsió dels moriscos: un procés per robatori», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 56 (2000), p. 261-274. És significatiu considerar que bona part dels mallorquins implicats en aquest afer, apareixen en un altre procés per assassinat. Veure:

Jaume Serra i Barceló, «Mal bocí: el procés per enverinament de Catalina Frau (a) Culeta», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 66 (2010), p. 111-124.

⁶ Tulio Halperin Donghi, *Un conflicto nacional: Moriscos y cristianos viejos en Valencia*. Valencia: Universidad de Valencia. Biblioteca de Estudios Moriscos, 2011, p. 176.

¹ Jaume Serra i Barceló, «La Inquisició Mallorquina i els musulmans (1579-1631)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 41 (1985), p. 279-307.

² Julián García de la Torre, «Repercusiones, en el Reino de Mallorca, de la expulsión de los moriscos», *Mayurqa* 21 (1985-1987), p. 191-195.

rica, es pot entendre aquests intents. Però la corona estava a l'aguait del perill que suposava la presència d'aquestes persones en unes illes tan sotmeses a la pressió corsària i ho evità malgrat alguns intents molt organitzats. Un cas prou conegut es donà amb un grup de moriscos de la Vall de Ricote que, després de diversos intents, intentaren establir-se a Mallorca, però contestades les consultes efectuades pel virrei, se'ls negà la llicència per quedar-s'hi.⁷

Existeix un altre aspecte a considerar en el cas de les illes Balears i és com es contemplava entre la majoria de la població el tema dels moriscos. S'ha de recordar que no hi existia aquesta minoria organitzada, malgrat l'important presència de captius i esclaus d'origen musulmà. De fet, aquest tema ja tengué un important paper en el decurs de la construcció de la ideologia agermanada.⁸ Així, no pot sorprendre que a les instruccions que es donaren als síndics forans el 1601 per sol·licitar la divisió de Mallorca en dues universitats, una de les causes era que els cavallers els tractaven com si *fossin moriscos*.⁹ D'aquesta manera, no ha de causar estranyesa que, en algunes ocasions s'acusàs davant el Sant Ofici algun enemic de ser morisc per tal de venjar-se d'ell. Aquest va ser el cas de Juan Baptista Pedro a Eivissa a 1613:¹⁰

[...] de officio atambor, y criado del gobernador de Ibiza, natural de Zaragoza, de 16 años, reputado por morisco de los expulsos. Acusado por un testigo de que "tomando el reo un christo de alquimia que tenía en el rosario le puso a quemar en la vela, y que diciéndole el testigo: no vees que quemas el Christo y que si te veen te quemarán a ti?... Probó ser buen christiano que

confesaba y comulgaba, oya misa y sermones y que los dos testigos primeros eran enemigos dando buena razón de la enemistad, que visto todo con consulta se votó el 14 que fuese absuelto de la instancia.

El document

El document que aquí es presenta prové de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i està datat del maig de 1613.¹¹ Ja havien passat uns quatre anys des de l'expulsió dels moriscos valencians i, en línies generals, el procés es donava per conclòs. Però, com s'ha vist, el tema estava lluny de poder-se donar per acabat. Aquesta notícia no és inèdita, sinó que es coneix des de fa anys. Ja Joan Reglà, en una primera aproximació que marcà època sobre els moriscos i la seva expulsió, se'n va fer ressò.¹² D'altra banda, ha merescut l'atenció fins i tot en obres estrangeres que han tractat l'expulsió dels moriscos.¹³ Amb tot, mai se l'havia donada a conèixer en la seva integritat.

Aquesta font, molt simple i segurament interessada, permet deduir alguns aspectes fonamentals que arrodoneixen la comprensió del fenomen i el paper que hi jugaren territoris considerats com a marginals, com l'illa de Menorca. En primer lloc, l'atenció que mereixien les notícies que les diverses autoritats rebien des del nord d'Àfrica, especialment dels centres corsaris. D'altra banda, el coneixement de com foren rebuts els moriscos espanyols en terres on teòricament havien de ser ben acollits; finalment, la confirmació de com part dels expulsats aconseguiren abandonar la península amb un important capital i com amb poc temps aconseguiren refer parcialment la seva fortuna.

D'alguna manera, va ser un document cabdal ja que fou un dels primers que demostraren com grups nombrosos de moriscos expulsats

⁷ Juan Reglà, *Estudios sobre los moriscos*. Madrid: Ariel Quincenal, 1974, p. 103 i 107.

⁸ Margalida Bernat i Roca - Jaume Serra i Barceló, *La veu de la revolea. Sermonadors i profetes a les Germanies de Mallorca (1421-1523)*. Palma: Leonard Muntaner, editor, 2008, p. 130-135.

⁹ Antonio Planas Rosselló, *El Sindicat Forà. Corporación representativa de las villas de Mallorca (1315 - 1834)*. Palma: Miquel Font editor, 1995, p. 404.

¹⁰ Lorenzo Pérez Martínez, «Relaciones de causas de fe de la Inquisición de Mallorca», *Fontes Rerum Balearium*, 1979-1980, volum III, p. 441: Doc. 472.

¹¹ Arxiu de la Corona d'Aragó - Consejo de Aragón - Legajos 0221, n° 023.

¹² Juan Reglà, *Estudios sobre...*, *op.cit.*, p. 112-114.

¹³ Matthew Carr *Blood and Faith: The Purging of Muslim Spain, 1492-1614*. Londres: The New Press, 2009, p. 297. També Tullio Halperin Donghi, *Un conflicto...*, *op.cit.*, p. 203.

intentaven retornar o anar a altres indrets on fossin més ben arribats que a Barberia. El fet que insistissin en què volien viure i morir com a cristians no feia sinó donar la raó a certes veus contràries al procés d'expulsió que maldaven que es traguessin fora d'Espanya sent cristians i que se'ls posàs en perill de renegar. De fet, el Sant Ofici actuà en nombroses ocasions en contra de pirates barbarescos per aquest motiu.¹⁴

El que també es detecta en aquest cas és com funcionaven les xarxes d'informadors que es tenien al nord d'Àfrica i dels quals les illes Balears n'eren una important base receptora. Mitjançant els frares que acudien a alliberar captius, comerciants i personatges de naus, es tenien notícies fidedignes de l'estat de la salubritat pública, dels mercats i de les diverses conjuntures polítiques.¹⁵

D'altra part, l'estil i el llenguatge en el qual s'expressa el document resulta ben demostratiu de la nova situació política i administrativa del Regne de Mallorca. Per res s'esmenta el virrei que, segurament, va quedar al marge de tot el procés. D'altra banda, el governador de Menorca es troba totalment desproveït d'autoritat en un tema que, sens dubte era capital, però que requeria respostes ràpides.

Alger a principis del segle XVII

A principis del segle XVII, la situació de la ciutat i territori d'Alger, era molt peculiar. Considerada com a *Regència d'Alger*, formava part teòricament de l'Imperi Otomà, però a la pràctica actuava d'una manera prou autònoma. Una bona part del poder estava en mans dels renegats i de les empreses corsàries que experimentaren una forta reeixida després de la Guerra de Las Alpujarras i de l'expulsió. A la pràctica, existia un estat de crisi constant entre aquests grups i les comunitats ber-

bers del rerepaís, especialment amb el regne de Cuco. Amb tot, els geníssers i les autoritats imperials seguien tenint un enorme poder.

De fet, els geníssers foren determinants per canviar el panorama polític del territori, especialment quan el 1561 una revolta deposà Hassan Haga, un dels successors de Khair-Eddin Barba-Rossa, el qual va ser enviat a Constantinoble. Es prohibí la venda d'armes als berbers, es trencaren les relacions i s'inicià un nou període de conflictes. És el moment en què es produí una aliança amb els turcs, que acabaren per consolidar el seu poder a Alger amb els francesos. S'afirmava que aquesta aliança pretenia la conquesta de Mallorca, ja que si la tenien, *eren senyors de tota Espanya*.¹⁶

Les relacions d'Alger amb Turquia, emperò, s'anaren afeblint durant tot el segle XVII i sols les intervencions dels geníssers recordaven de tant en tant la sobirania del soldà. Amb tot, els berbers, protegits per les seves muntanyes, no sembla que participassin en aventures perilloses. Amb motiu de l'inici del regnat de Felip III, les comunicacions entre Mallorca i Alger foren constants, especialment en relació als captius. Segons explica D. Haedo, el 1565, quan governava Hassan Bajà, diversos cristians concertaren fer anar una barca o bergantí des de Mallorca per fugir, amb l'ajuda de renegats, ja que alguns dels conjurats eren naturals de l'illa.¹⁷

De fet, el problema dels captius cristians a Alger, a principis del segle XVII, era una qüestió que preocupava la monarquia dels Àustria i, especialment, a Mallorca. A l'illa, tant els mercedaris com els trinitaris tengueren una importància capital en la redempció de captius. Amb tot, les motivacions polítiques sempre passaren per davant d'altres aspectes fonamentals. Això explica perquè aparegueren la multitud d'informes i publicacions

¹⁴ Jaume Serra i Barceló, «La Inquisició Mallorquina» ..., *op.cit.*, p. 279-307.

¹⁵ Joaulià Saint-Cyr Rodríguez, *Felipe III y el Rey de Cuco*. Madrid: CSIC, 1954.

¹⁶ Juan Francisco Pardo Molero, «El reino de Valencia y la defensa de la monarquía en el siglo XVI», Enrique García Hernán - Davide Maffi (Ed.), *Guerra y Sociedad en la monarquía hispánica. Política, estrategia y cultura en la Europa Moderna (1500 - 1700)*. Espanya: Ediciones del Laberinto, MAPFRE, CSIC, 2006, Volum I, p. 617.

¹⁷ Diego de Haedo, *Topographia e Historia General de Argel*. Madrid: La sociedad de bibliófilos españoles, 1616, p. 166.

sobre Alger en un intent de disposar d'elements de contextualització per a poder actuar en conseqüència.

En conjunt, a finals del segle XVI, el Regne de Cuco es movia en un difícil equilibri entre diversos components enfrontats entre sí: els turcs, els espanyols i el Regne de Labbes.¹⁸ De fet, en un viatge que Diego Galán realitzà en aquelles terres l'any 1592 explica que tot el territori estava sotmès al virrei turc (sic), el qual cobrava impostos amb els que es pagaven les empreses corsàries, però que hi havia una constant resistència fiscal a reconèixer la seva autoritat.¹⁹ D'altra part, se sap que ja al 1575 el rei de Cuco oferí mil homes a Alger per l'expedició a Fes i al 1590 també participà en algunes campanyes.²⁰ Amb tot, els intents d'independència per part del Regne de Cuco, inspirada entre altres coses en motivacions religioses, varen ser constants. Per això, no pot sorprendre que intentàs una ferma aliança amb Felip III per fer front al que consideraven un enemic comú, com era la Regència d'Alger.

Serà a principis del segle XVII que la monarquia dels Àustria intentarà una de les seves darreres aventures africanes; una aventura en la qual Mallorca hi jugà un paper fonamental. Diversos espies i enviats posaren en contacte el Regne de Cuco, situat a la Khabilia, amb la cort de Felip III. S'ordenà que, des de Mallorca, es preparassin una sèrie d'enviaments de materials i homes d'armes per poder conquerir la plaça forta d'Alger. El fracàs d'aquestes aventures que es donaren entre 1601 i 1603 acabaren amb l'execució de diversos cristians, especialment d'alguns religiosos que foren considerats màrtirs.²¹

Va ser en aquest context de malfiança per part dels algerians que començaren a desembarcar moriscos espanyols. De fet, existeixen prou notícies de com els moriscos expulsats foren molt mal rebuts a Alger.²² Diverses contarelles populars que es replegaren a principis del segle XX demostren aquest panorama i, per si per això no bastàs, el processos inquisitorials expliquen com, en diverses ocasions, joves expulsats foren traïts per corsaris i renegats. Així es detecta amb un conjunt de l'any 1613 on es sentenciaren diversos casos que el propi Sant Ofici agrupà de manera automàtica:²³

Moriscos reconciliados por moros los cinco siguientes con el susodicho Padilla. Vinieron en corso en un bagel trayendo por capitán un renegado y un christiano que trahían concierto hecho con otros dos renegados de levantarse con el bagel y así lo hicieron con otros tres o quatro moriscos que les cautivaron, coxiéndoles debaxo de cubierta del bagel y los vendieron por moros en esta ciudad de Mallorca y se hicieron sus causas y por no repetirlo muchas veces en esta relación todos son bautizados y lo confesaron ellos y a los menores se les dio curado con cuyo acuerdo se hicieron sus causas y confesaron la creencia y apostasía pidiendo misericordia y ser reincorporados al gremio de los fieles christianos.

Com es veu es tracta d'un conjunt de joves moriscos expulsats, d'entre 15 i 25 anys, que foren convençuts per enrolar-se a una nau corsària. Emperò varen ser empresonats i venuts com esclaus a Ciutat i els adquiriren compradors diversos, des del virrei a pagesos forans:

¹⁸ Beatriz Alonso Acero, *Orán-Mazalquivir, 1589 – 1639: Una sociedad española en la frontera de Berbería*. Madrid: CSIC. Biblioteca de Historia, 2002, p. 445.

¹⁹ Diego Galán, *Edición crítica de Cautiverios y Trabajos*. Conca: Universidad de Castilla-La Mancha, 2006, p. 99-100.

²⁰ S. A. Boulifa, *Le Djurdjura à travers l'Histoire (Depuis l'Antiquité jusqu'à 1830)*. Alger: J. Bringau, 1925, p. 112.

²¹ Veure nota al peu 15.

²² Nacereddinne Saidoun, «Les Morisques dans la province d'Alger «Dar es-Soltan» pendant les XVIè et XVIIè siècles», *Congrés Internacional 380è aniversari de l'expulsió dels moriscos. L'expulsió dels Moriscos. Conseqüències en el món islàmic i el món cristià*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1994, p. 140-146.

²³ Lorenzo Pérez Martínez, «Relaciones de causas (V)»..., *op. cit.*, volum III, p. 438.

MORISCOS CAPTURATS PELS SEUS COMPANYS I VENUTS COM ESCLAUS A CIUTAT DE MALLORCA (1613)				
Núm.	Nom i Llinatges	Edat	Esclau de	Nadiu
444	Pedro Agustín de Padilla	21	Convent de Sant Domingo	
445	Jun Cocar (a) Alí	17	Francisco García, veedor	Villarobledo (Toledo)
446	Gaspar Faxardo (a) Amete	22	Francisco Viacoba, cirurgià	Lorca
447	Jorge Carnicero (a) Amete	25	Joan Rubí, d'Inca	Gandia

Font: Pérez "Relaciones de causas (V)", volum III, *passim*.

El problema era tant o més greu que quan els moriscos eren cristians convençuts. Es trobaren en una situació on era molt difícil sobreviure i podien acabar executats si se'ls considerava espies. D'altra banda, alguns moriscos tenien prou coneixements del cristianisme per atrevir-se a polemitzar amb teòlegs.²⁴ Per tant, no és estrany que diversos grups, especialment si tenien una certa posició econòmica, es vessin en perill i intentassin emigrar.

Un intent d'emigració

El document que aquí es presenta és un informe parcial emès pel governador de Menorca, el qual per mitjà del capità Felip Flançon, natural de Marsella, comunicava com un grup de moriscos espanyols —segurament provinents de València— tenien la intenció de fugir d'Alger amb unes

naus que nolitejarien ells mateixos. Sol·licitaven llicència per ser rebuts a Menorca amb guiatge i poder-se traslladar lliurement a un altre indret on poguessin viure i morir com a bons cristians. A canvi, es comprometien a lliurar 40 o 50 captius cristians.

El tema era important i, en alguns aspectes sorprenent, ja que la primera opció per traslladar-se era a altres indrets de Barberia. El fet ve a demostrar el clima enrarit que existia a Alger en contra dels moriscos espanyols, especialment si tenien una certa posició econòmica, com és el cas d'aquest grup. Comandats per don Luís de Toledo, constava d'unes 400 persones que incloïen homes, dones i infants. Un intent tant nombrós no va ser excepcional. El 1615, el comte de Salazar escrivia que multitud de moriscos havien quedat a Espanya i citava especialment el cas de les Balears. D'altra banda, esmentava els vaixells sencers que n'havien desembarcat a les costes valencianes com el que ho va fer a Alacant amb 370 persones.²⁵

Amb tot i com element a tenir en compte, hi havia l'oferiment d'alliberar una certa quantitat de captius cristians, cosa que preocupava especialment la corona. De fet, aquests alliberaments sovint passaven per damunt altres consideracions, fins i tot la sanitat pública. Així, el 1622 i en uns moments de pesta a Alger, a Mallorca hi hagué un greu conflicte entre el virrei i la morberia, ja que

²⁴ Lorenzo Pérez Martínez, «Relaciones de causas (V)»..., *op. cit.*, volum III, p. 438. Doc. 455. És el cas, per exemple, de Luís Díaz (núm. 455): *Natural de Chinchon, de 25 años, esclavo de Francisco Valançate, de Ibiza*: "Dezía y disputaba muchos errores de la Santísima Trinidad, que avía un solo Dios que era el Espíritu Santo y que él que se encarnó no era la segunda persona sino el Espíritu Santo y que exponía la Biblia sacra diferentemente de los que enseña la Yglesia, y que la ley de Dios no era buena porque no era universal, testiguabdo con los griegos que no guardan los mismos ritos de la yglesia, y que él probaría que no eran tres las personas, diciendo que como podían ser tres y un solo Dios... y que olgara estar con cierto clérigo dos oras para declararle la sagrada escriptura y viera quan engañados iban los cristianos y como el papa los traía engañados, y que la fee de Christo no era buena poque los griegos consagraban en pan, los de Francia no obedecían al papa... y que él siempre avía sido y era moro y que moro quería ser [...]"

²⁵ Esteban Mira Caballos, *Imperialismo y poder. Una historia desde la óptica de los vencidos*. Almería: Editorial Círculo Rojo, 2013, p. 93.

el primer ordenà que s'acollís una sèrie de captius alliberats sense passar les mesures preventives que exigien els morbers.²⁶

Segons alguns autors no se'ls concedí llicència per quedar a l'illa, sinó per continuar cap a Itàlia.²⁷ De fet, s'ordenà al governador de Menorca que acollís i atengués especialment els captius cristians, deixant partir els moriscos mentres no fossin a terres d'Espanya.²⁸ Malauradament, ni el document ni altres notícies coetànies no permeten esbrinar com acabà aquest intent.

El context

Aparentment, a principis del segle XVII no hi havia conflictes especialment greus a les Illes Balears. Amb tot, se'n documenten alguns que tradicionalment s'han considerat anecdòtics i sense importància, però que amb els paràmetres de l'època en tenien molta. D'aquesta manera, a Mallorca es covaven tots els conflictes que esclatarien ja a principis del regnat de Felip IV.²⁹ En el cas de Menorca, les tensions tradicionals entre Ciutadella i la resta de l'illa s'havien agreujat arran de les destruccions de Maó i Ciutadella del segle anterior. Les relacions entre les dues poblacions eren agres i sovint esclataven conflictes per temes aparentment banals com l'intent de vestir de manera extraordinària el macer de Maó que esclatà el 1609.³⁰

Igualment, a principis del segle XVII es detecta a Menorca un augment de la conflictivitat en la qual hi jugà un paper capital el Sant Ofici.³¹ En algunes ocasions, les activitats del tribunal es cen-

traven en moriscos o semblants que, en la seva major part, eren esclaus. Tal va ser el cas de Gaspar, absolt *ad cautelam* entre 1613 i 1614.³²

Gaspar y como moro Ysuph, natural de Grecia, esclavo, "que estaba detenido hasta determinar si es del Rey o del Capitán que le hizo dar al través en Menorca", de 25 años. Fue preso el 14 de Julio, Acusado de actos de morisco. Se mandó que fuera instruído.

De totes maneres, el problema capital de l'illa seguia essent la defensa, especialment greu quan encara eren molts vius els assalts de Maó i Ciutadella del segle anterior. Al 1608 es donà per acabat el castell de San Felip i se'l dotà d'artilleria.³³ Igualment, diversos síndics es traslladaren a la cort per aconseguir la fortificació d'altres punts de l'illa.³⁴

Segons explicita Joan Ramis i Ramis, els anys immediatament posteriors a l'inici de l'expulsió dels moriscos implicaren un augment de la pressió corsària barbaresca sobre les costes menorquines a l'igual que a la resta de les illes.³⁵ Segons diverses fonts, es donaren tota una sèrie d'esdeveniments des de principis de segle de gran ressò com quan el 1605 mataren a la illeta den Colom el seu propietari Mn. Tomàs Pons o el desembarcament el 1611 de 500 pirates a la costa de Dartruitx que foren aturats per forces de Ciutadella.³⁶

Ja s'ha fet notar com els processos inquisitorials, com havia passat després de la guerra de Las Alpujarras, suposaren un augment de la pressió corsària sobre les costes mediterrànies i, de manera paral·lela, una nova remesa d'esclaus musulmans.³⁷ El 1613, per exemple, a part dels

²⁶ Antón Pujol Bertran, «Relacions entre la junta de morbers i el virrei de Mallorca. Un problema de competències i corrupció. A propòsit d'uns documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó», *Gimbernat* 41 (2004), p. 159-166.

²⁷ Halperin Donghi, *Un conflicto...*, *op.cit.*, p. 203.

²⁸ Juan Reglà, *Estudios sobre...*, *op.cit.*, p. 114.

²⁹ Jaume Serra i Barceló, «Mallorca i la Unió d'Armes. Primeres aportacions», *Randa* 18 (1985), p. 25-44.

³⁰ F. Hernández Sanz, *Compendio de Geografia e Historia de la Isla de Menorca*. Menorca: Ajuntament de Maó/Edicions Nura, 1999, p. 252.

³¹ Ramon Rosselló Vaquer, *Menorca davant la Inquisició*. Maó: Consell Insular de Menorca, 1982.

³² Lorenzo Pérez Martínez, «Relaciones de causas (V)»..., *op. cit.*, volum III, p. 441: Doc. 473.

³³ F. Hernández Sanz, *Compendio...*, *op. cit.*, p. 250.

³⁴ Pedro Riudavets -Tuduri *Historia de la Isla de Menorca/II*. Maó: Impremta de B. Fàbregues. Edició Facsímil de l'Editorial Thor, 1982, p. 1007-1009.

³⁵ Joan Ramis i Ramis, *Noticias relativas a la isla de Menorca. Cuaderno I*. Maó: Impremta de Serra, 1827, p. 86 -89.

³⁶ F. Hernández Sanz, *Compendio...*, *op. cit.*, p. 252. També Pedro Riudavets i Tuduri, *Historia...*, *op. cit.*, p. 369.

³⁷ Jaume Serra i Barceló, «La Inquisició Mallorquina»..., *op.cit.*, p. 279-307.

joves moriscos capturats pels seus companys i venuts com a esclaus a Ciutat, es detecta una altra nau que des d'Alger havia estat capturada a les costes d'Eivissa:³⁸

Los diez y nueve causas siguientes son de moriscos que así mismo confesaron ser de los expulsos y bautizados y que desde A[r]gel habían venido en corso contra christianos en una tartana

con hasta cuarenta y cinco moros y turcos y aviendo dado al través en Ibiza los cautivaron y tienen todos contra sí la testificación general de unos contra otros de haber venido en corso con nombre y trage de moros disiendo que lo querían ser y así desta testificación general no se sacó para cada procesos más de quatro o seis testigos por haber sido todos confitentes.

CORSARIS MORISCOS CAPTURATS A EIVISSA (1613)				
NÚM.	NOM	ÀLIES	EDAT	ORIGEN
452	Hernando Flores	Amete	35	Jaen
453	Diego Hernández	Musa	33	Altura (Granada)
454	Alonso de Montemayor	Alí	26	Granada
455	Luís Díaz	Mostafà	25	Chinchon
456	Hiéronimo Gibar	Alí	29	Concentaina
457	Miguel Algaye	Caet	23	Navarres (València)
458	Hieronimo Turuman	Amete	18	Concentaina
459	Pedro Ferrer	Alí	22	Oliva (València)
460	Alonso de Molina	Amete	23	Jaen
461	Hierónimo Pérez	Abençalí	33	Granada
462	Alonso de Mena	Brayn	21	Guete
463	Alonso de Baldivia	Alí	23	Baeza
464	Luís del Campo	Brayn	24	Granada
465	Benito de Valladolid	Alí	20	Murcia
466	Gabriel de Mata	Alí	20	Jaen
467	Miguel Lobete	Alí	23	Saragossa
468	Diego Vizcayno	Mostafà	28	Valladolid
469	Luís de Molina		27	Murcia
470	Gaspar Hernández	Alí	50	Ciudad Real

Font: Pérez "Relaciones de causas (V)", volum III, *passim*.

Cal tenir en compte que, a més de la resistència de les comunitats morisques d'abandonar les seves terres i cases, es trobaren amb greus dificultats per integrar-se en els llocs d'acollida. Per això, no és

estrany que diverses persones, individualment o en grups organitzats, intentassin el retorn. A més a més, tal com escrivia el 1615 el comte de Salazar, molts de moriscos havien quedat a la península amb documentació falsa.³⁹

³⁸ Lorenzo Pérez Martínez, «Relaciones de causas (V)»..., *op. cit.*, volum III, p. 439-440.

³⁹ Esteban Mira Caballos, *Imperialismo...*, *op. cit.*, p. 93.

Els protagonistes

Segons l'informe del governador de Menorca, al capdavant de la comunitat morisca que pretenia fugir d'Alger hi havia don Luís de Toledo qui, pel que sembla, era un ric mercader. El problema és que existeixen nombroses persones del mateix nom a diversos indrets i en situacions diferents que impedeixen una correcta identificació. Així es té un regidor de Vélez Màlaga,⁴⁰ un important mercader de teixits de Jaén,...⁴¹

El cert i segur és que don Luís de Toledo es presenta com a cap d'una comunitat rica. Aquest grup que, en teoria podia gaudir de les avantatges del coneixement dels dos móns, es trobà amb greus dificultat per integrar-se a la vida d'Alger i molts d'ells no ho suportaren. Consta que proporcionaren informacions al duc d'Osuna, virrei a Palerm, i intents com els de Menorca es documenten a Alacant, Sicília o Marbella.⁴²

L'altre personatge que apareix en el document és el governador de Menorca don Gaspar de Castellví. Aquest era membre d'una nissaga aristocràtica valenciana, amb elements a altres territoris de la Corona d'Aragó, on era habitual el nom de bateig de Gaspar, per la qual cosa es fa difícil distingir-lo d'altres coetanis. Segons Joan Ramis i Ramis, va ser governador de l'illa des del 12 de maig de 1612 fins el febrer de 1619.⁴³ El seu govern no va estar exempt de conflictes ja que el 1612 va fer empresonar set cavallers mallorquins malgrat el seu guiatge, sense causa aparent.⁴⁴

Document

ACA – Consejo de Aragón – Legajos 0221, n° 023.

Señor:

Don Gaspar de Castelvi, governador de Menoria, ha escrito al Vicecanciller una carta fecha en 23 de Mayo, y en ella un capítulo cuyo traslado va con esta sobre lo que ha tratado con el capitán Phelippe Blançon, marsellés, a cerca algunos moriscos que dize hay en Argel que quieren vivir y morir como buenos cristianos, y haviéndose visto en consejo ha parecido enviarlo a V. Mgd. Para que entendido mande lo que fuere servido y que entretanto responda el Vicecanciller al governador que no haga cosa alguna, sin orden particular de V. Mgd.

* * *

Copia de Capítulo de carta de don Gaspar de Castellví, Governador de Menorca para el Vicecanciller de Aragón, escrita en Ciudadela a 23 de mayo 1613.

Llegó a esta Isla una saetia francesa, cuyo patrón es Gaspar Goyo, y sobrecargo della el capitán Phelippe Blancon de la ciudad de Marsella, el qual me ha hablado con grande secreto diziéndome que en Argel hay ciertos moriscos de los que fueron hechados de España muy ricos que viven christianamente, parte de los quales le han comunicado que ellos quieren vivir y morir como buenos christianos y que para hazerlo como dessean han determinado huirse con dos navíos que de propio dinero compran con achaque de mudar el domicilio en otros lugares de Bervería y que en ocasión tal cargarán la riqueza que tienen, y serán de número entre hombres, mugeres y niños hasta quatrocientas almas, la cabeza de los quales dize se llama don Luís de Toledo; éste le ha offrescido que si buelve allà para ayudarle a esta empresa dará forma en que huyan quarenta o cinquenta cautivos christianos de rescate y massi [sic] se puede, sólo que les traiga en tierras de christianos con dichos navíos, pidiéndome a mi favor para hazerlo y sacar estos cautivos por medio dellos. Y diziéndole que favor havia de ser el mío, me ha respondido que sólo el darle puerto en caso de buen successo hasta que su Mgd. Mande señalar a los moriscos (que como buenos christianos intentan

⁴⁰ Antonio Muñoz Buendía, «Desamortización-confiscación en el Reino de Granada después del extrañamiento morisco», *Crónica Nova* 25 (1998), p. 381-399.

⁴¹ Rafael Galiano Puy, «La expulsión de los moriscos de la ciudad de Jaén», *Boletín del Instituto de Estudios Gienenses* 206 (2012), p. 57-152.

⁴² Tulio Halperin Donghi, *Un conflicto...*, *op.cit.*, p. 203.

⁴³ Joan Ramis i Ramis, *Serie cronológica de los gobernadores de Menorca desde 1287 hasta 1815, inclusive*. Maó: Impremta de Pedro Antonio Serra, 1915, p. 19-20.

⁴⁴ F. Hernández Sanz, *Compendio...*, *op. cit.*, p. 250.

huirse) parte donde poder estar y habitar por este servicio en sus reinos como no se yrán en tierras de su Santidad o del Duque de Florencia.

Hame parecido que para el intento tan bueno como es el sacar por este medio cautivos christianos del peligro y travajo en que están y ayudar al de los moriscos que dan muestras de bueno, no será mucho darles segurirda de puerto hasta tener la dicha resolución de su Magd. Y assí se ha ido a intentar esta empresa. V. S^a Illma como a tan prudente me la haga en mandarme dar aviso por todas vías con la brevedad que el caso pide, si viniendo este Capitán Blancon que es hombre muy honrado y desseoso de hazer servicios a su Magd. Con estos moriscos y cautivos será bien les consienta y dé puerto seguro

por este servicio hasta tener la resolución susodicha, con la que a V. S. Illma paresciere darme sobre ello, para que la siga en todo como es razón.

*Consejo de Aragón   A 22 de Junio 1613
Aug. Villanueva*

Con un capítulo de una carta que el governador de Menoría ha escrito al Vicecanciller, sobre algunos moriscos que hay en Argel, que quieren vivir y morir como buenos christianos.

Ordénese al governador de Menorca a que los admita sin hacerles agravio y aviéndose recojido los cautivos christianos dejen [ir] a los moriscos a donde quisieren como no sea a España.